

HARMATI LÁSZLÓ

Egy különnc nép – a magyarországi cigányok

Bevezetés

A már évszázadokkal előbb letelepedett népek kezdetben semmit sem tudtak a teljesen más kultúrájú és értékrendű cigányokról. Nem tudták, honnan jöttek, hol a hazájuk, miért jöttek el onnan, milyen szokásaik vannak. Idegeneknek tartották őket. Eredetük sokáig homályba veszett. Kezdetben a zsidók, arabok, sőt az afrikai etiópok rokonainak tartották őket. A török veszély idején pedig egyenesen az oszmánok felbérelt kémeinek. Ezek a nézetek azonban alapjukat veszítve megdőltek. A cigányság eredete iránti kutatások a 19. század második felében indultak el, és a 20. században teljesedtek ki. Bebizonyosodott, hogy indiai eredetű népről van szó – erről a későbbiekben bővebben is lesz szó. A kutatások alapján beigazolódott – Szegő László neves ciganológus szavaival élve –, hogy „a cigányság Európában nem afféle jöttment parvenü, betolakodó népség, hanem ugyanolyan okkal-alappal formál jogot hazájaként erre a földrészre, mint az itt lakó bármely nép, nemzet.”¹

A dolgozat célja átfogó képet nyújtani a magyarországi cigányok életéről az őshazától a második világháborús deportálásig. A történetükbe való belemélyedés előtt célszerű megnézni, hogyan lehet a cigányság etnikai definícióját megadni. Cigány az, akit a nem cigány környezete – különböző ismérvek (például életmód, antropológiai jelleg) alapján – annak tart.² A magyarországi cigányság nyelvi jegyek alapján két nagyobb összefoglaló csoportra osztható: cigány nyelvűek és a környezetet nyelvét átvevő cigányok. A cigány nyelvűeken belül további két csoport különíthető el: az *oláh* cigányok, akik Magyarországra román nyelvterületet érintve érkeztek, főleg a Havasalföldön keresztül. Néhány oláh, azaz román szót vettek át. Azok a csoportjaik, akik magyar szavakat kölcsönöztek, két elnevezést kaptak, a *lovárit* és a *velderást*. A *nem oláh* cigányok Szerbián keresztül érkeztek. Ide tartoznak a *kárpáti* vagy a *romungro* cigányok. A másik csoportba sorolhatók azok, akik eredeti anyanyelvüket feladva – csak bizonyos cigány szavakat megtartva – annak az országnak a hivatalos nyelvét beszélik, ahol élnek. A magyarországi cigányok többsége ide tartozik. A *beásh* cigányok, akik a román egyik archaikus alakját vették át, szintén ide tartoznak.³

Eredet, őshaza, út Európa felé

A cigányság kultúrájának sajátossága, hogy más népek mellett, számukra idegen országokban éltek és élnek még ma is. A közelmúltig nem rendelkeztek írásos emlékekkel, múltjuk, hagyományuk szóban öröklődött. Más nyelvi források – így perzsa, örmény vagy gö-

rög – vannak ugyan, de hiányosak, és többnyire hipotetikus jellegűek. Azok a korábbi nézetek, amelyek szerint Egyiptomból, Núbiából illetve a Közel-Keletről származtatták őket, bizonyítékok hiányában megdőlték. Óshazájuk India észak-nyugati része, a mai Pandzsáb és Kashmir környéke.⁴ A 18. század végén *Vályi István* vetette fel a cigány nyelv indoeurópai jellegét. Szerinte a cigány nyelv az árja nyelvekhez áll legközelebb.⁵ A nyelv eredete sokat segíthet egy nép származásának megállapításában. A cigányok indiai származását tudományosan, az összehasonlító nyelvészet segítségével F. A. Pott. hellei egyetemi tanár bizonyította be 1845-ben.⁶ A cigányok az ókori indiai *domba* népcsoportjából származnak, amely a hindu vallásrendszerben kaszton kívülinek, érinthetetlennek – *pária* – számított.⁷ Tudvalévő, hogy Indiában négy kaszt létezett. A *bráhmanák* voltak a papok, a *ksatriják* a harcosok, a *vaisják* a kereskedők, kéz- és földművesek, a *súdrák* pedig a szolgák. Nyelvi adatok szerint a domba népcsoport az Indiai-félsziget ausztro-ázsiai őslakosságához tartoztak, akik ősközöségi szinten éltek. A cigányoknak ma is élnek Indiában rokon népei.

Nyelvi és néprajzi jellegük ugyanis hasonlít a *changoroké*hez és a *prakitoké*hez.⁸ Ők Kashmírban illetve *Karakorumban* élnek. A dombák sem halászzattal-vadászzattal, sem mezőgazdasági termelőtevékenységgel nem foglalkoztak. Vándor, gyűjtögető életmódot folytattak. A környékbeli lakosság részére különböző alkalmi – többnyire tisztátalan – szolgálatokat, mint például utcaseprés, takarítás, zenélés végeztek. Mindez Indiában akkoriban természetes volt. Gyűjtögető életmódjukra épült egész társadalmi szervezetük, amely a nagycsaládnál nagyobb szerveződést sohasem ért el. Ezt egyébként hosszú vándorlásuk idején is megtartották és a mai napig őrzik. Vallásuk ekkoriban hindu volt. Ez később vándorlásuk során módosult. Mindig olyan vallásúak lettek, amely adott területen tartózkodva éppen jellemző volt.

A Kr. u. 5. században a cigányok ősei elhagyták hazájukat. Három nagy csoport jött el Indiából: a *Kalo*, a *Rom*, és a *Szinti*.⁹ Perzsiába érkeztek, de innen is nemsokára elvonultak. A nagy perzsa költő, *Firdausi* beszéli a *Shah-námahban*, hogy *Bahran-Gur* perzsa király az ind *Shankal* királytól tízezer *lurit* – vagyis cigányt – kért magának, hogy – mint nagy zenészek – szegény alattvalóit játékkal szórakoztassák. A perzsa király letelepítette a lurikat, és mindegyiknek egy szamarat, egy tinót és búzát ajándékozott. Egy év múlva a lurik a gabonát és a tinót elfogyasztották, ezen a király felbosszantotta magát, és a kikergette a lurikat az országból. Azóta hontalanok és vándorolnak a cigányok.¹⁰ Perzsiából Arminiába jutottak.¹¹ Azonban itt sem maradtak sokáig, de hogy mi vitte rá őket Arménia elhagyására, nem tudni. Annyi bizonyos, hogy a 11–13. században már a Bizánci Birodalomban voltak. Erre a tényre a nyelvükben található görög jövevényszavak a bizonyítékok. Központjuk *Gyppe* vára volt. A 14. századi oszmán terjeszkedés végveszélybe sodorta Bizáncot. A cigányok emiatt újból vándorútra kényszerültek. Észak-északnyugat felé, a Balkán-félsziget román, moldvai és szerb területeire mentek, közvetlenül Magyarországgal határos részekre. Innen terjeszkedtek tovább Európába, a Német-Római Birodalomba és Magyarországra a 15. század elején.

Megjelenésük a középkori Magyarországon (16–17. század)

A 15. századi nagy cigány letelepedési hullám előtt is lehettek már Magyarországon cigányok. Az egyelőre nem világos, hogy ezek mikor jelenhettek meg. Az agrami (Zágráb) bíróság feljegyzései 1382-től foglalkoztak olyan perekkel, melyben *Cigan*, *Cygan*, *Chikan*

vagy *Czyganychyu* nevű személyek érdekeltek.¹² A cseh II. Ottokár IV. Hadrián pápához intézett levele pedig a IV. Béla felett aratott győzelméről tudósítva megemlíti egy *Cingari* nevű személyt, mint a magyar király segítőjét.¹³ A cigány elnevezés többször felbukkan a dokumentumokban család- és településnévként. Az előbbire a fenti volt példa. Helynévként pedig elsősorban Erdély északnyugati területein, valamint Horvátországban található meg *Zygan* illetve *Cygan* elnevezéssel. Ezek a nevek személynevek voltak eredetileg. Annak a személynek a nevéből kapta később a terület az elnevezését, aki akkor birtokolta. A 14. században még csak elvétve lehettek jelen cigányok.

Az első cigány csoportok, amelyekről feljegyzések vannak, 1415-ben érték el Erdélyt, és 1416-ban Magyarországot, déli-, délkeleti irányból.¹⁴ A korabeli Magyarországon a megjelent cigányokat a Szentföldről jövő vezeklő zarándokoknak tekintették, ezért szívesen látták őket.¹⁵ Először Garai Miklós nádor ajánlotta a király figyelmébe a vándorló cigányokat. 1417-ben megkapják első menlevelüket, ami a mai útlevél ősenek tekinthető. Zsigmond a cigányokat Kis-Egyiptomból érkező zarándokoknak tartja. Korábban megtagadták keresztény hitüket, de később megbánták tettüket, ezért vezeklésül hét évig kell kóborolniuk.

Munkát pedig azért nem végeznek, mert alamizsnákból kell élniük. Ezen állítások és legendák maguktól a cigányoktól származnak. Ekkor valószínűleg még nem voltak keresztények, ahhoz pedig, hogy befogadják őket, kereszténynek kellett híresztelni magukat. Ez a történet kiválóan alkalmazkodik a kor vallási és politikai nézeteihez. Zsigmond tudta, hogy a török fenyegetés Kis-Ázsiában és Közel-Keleten sokakat menekülésre kényszerít, ráadásul, ha ezek a menekülők vezeklő zarándokok, annál jobb. A magyar király ekkor hatalmának tetőfokán állt. Abban bízva, hogy a török hatalom még nem olyan erős, nyugati pozícióit kívánta megerősíteni. Ennek értelmében, 1410-ben német királlyá választják. A konstanzi zsinaton (1417) új pápát nevez ki Rómában V. Márton személyében. Így megakadályozta a nyugati egyház szétszakadását. Korábban ugyanis két pápa székel egy szívre, az egyik Avignonban, a másik Rómában. Zsigmond ezzel Európa legjelentősebb uralkodójának minősült. Hatalmasabb pártfogóra személyében a cigányok nem is számíthattak.

Az 1420-as években újabb menleveleket adott nekik, melyekkel birodalma egész területét bejárhatták. Ilyen volt például az 1423. április 23-án Szepesalján kibocsátott levél is, melynek értelmében szabad bejövételt engedélyezett számukra.¹⁶ Megengedte, hogy saját ügyeikben úgy rendelkezzenek, ahogy akarnak. A szöveg Andreas Presbyter regensburgi szerzetes krónikájában olvasható, melyből kiderül az is, hogy hívják a cigányok vajdáját. „Hű emberünk, László, a cigányok vajdája és hozzátartozói messzesemenő kegyért fordultak hozzánk. Ezért engedelmes kérésükbe beleegyezve megadjuk nekik ezt a szabadságot, így, ha ez a László vajda és népe uralmunk alá településre vagy városba érkezik, a ti hűségetekre bízuk őket (mármint a magyar urakéra – H. L.), és elrendeljük, hogy László vajdát és cigány alattvalóit minden módon óvjátok, ne akadályozzátok, életüket ne nehezítsétek, hanem ellenkezőleg, minden alkalmatlanságtól és bosszúságtól védjétek. Ha pedig civakodásra kerülne sor, nem a tiétek a büntetés vagy a kegyelem joga, hanem azé a Lászlóé, a vajdáié.”¹⁷ Azzal, hogy a peres ügyekben nem a magyar hatóságok, hanem a mindenkorai vajda ítéltkeztet, a cigányok önbíráskodási jogot kaptak. Ez abban a korban kivételes kiváltság volt. A cigányok letelepedhettek, elsősorban a Szepességben, Zemplén és Szabolcs vármegyékben. Magyarországon a 15. században már nagy volt a készülődés a törökök ellen. Azonban munkaerő- és fegyverhiány jelentkezett. Ezeknek a hiányoknak feleltek meg a kiváló cigány fegyverkovácsok. Elsősorban vasfegyvereket készítettek. Ezen kívül részt vettek várépítési,

erődítési munkálatokban is. A bűnbánó zarándoklat meséje mellett ez volt a másik ok, ami miatt a cigányokat előszeretettel alkalmazták. Zsigmond utódai is kedvelték őket. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a kiadott kiváltságok sora. 1476-ban Mátyás ad privilégiumokat a Nagyszebent megerősítő cigányoknak. 1581-ben Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem ezeket megerősíti. II. Ulászló 1496-ban Polgár Tamás vajdának ad szabadságlevelet, mert népével hadiszert gyárt a pécsi püspöknek.¹⁸ Ezek a privilégiumok igen eltérő tartalmat mutatnak. A nagyszebeni cigányok a városi jog és bíraskodás alá estek. Így ugyan megmenekültek minden földesúri önkénytől, mégsem tudtak beilleszkedni. Polgár Tamás szabad polgár lett, igaz, nem nemes, de független, ezzel pedig a jobbágyoknál magasabb státusba jutott. Előfordultak olyan kiváltságok is, amelyekkel telepítést, sőt szabad telket biztosítottak. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem például Czigány Hegedűs Györgynek adott földet.

Mint kiváló fegyverkovácsok, a cigányok királyi jobbágyoknak minősültek. Ez annyit jelentett, hogy csak a király engedélyével lehetett magánföldekre telepíteni és alkalmazni őket. Erdélyben fejedelmi pátenst is kaptak. Aranymosással is foglalkoztak, amivel elnyerték a közös adózás jogát is.

Az 1514-es Dózsa György vezette parasztfelkelés megtorlásában a cigányoknak gyászos feladat jutott. Szapolyai János erdélyi vajda temesvári cigányokat bízott meg, hogy kovácsoljanak vastrónt, vaskoronát és vasjogart.¹⁹ A parasztlevelezés az izzó vastrónon sülvé halt meg. Szapolyai ellenfelei a cigányok ellen fordultak, mondván, hogy azok uruk parancsára gonosz tetteket cselekednek. Sokakat elfogtak közülük, és karóba húztak. Szapolyai, trónra kerülve, visszaállította a cigányok régi jogait. A 16. századra kialakult szokás szerint Magyarországon a cigányok vezetőjét a hatóságok választották ki. Az illetőt *egregius*, azaz „dicső” címmel ruházták fel.²⁰ Minden vármegyében alacsonyabb rangú előjárók működtek, akik bíróként jártak el a cigányok ügyében. Ezeket az előjárókat vajdának szólították.

1526-tól, a török uralom kezdetétől a cigányok alkalmazkodtak az új oszmán viszonyokhoz. Sokan szerződtek a hódítókhoz kovácsnak, futárnak, borbélynak, hóhérnak és zenésznek. A 16–17. században alakult ki a cigányoknak egy másik jellegzetes szerepük, amely a mai napig jellemző rájuk. Zenésznek is tehetségesnek bizonyultak, ezért a nemesi kúriákon is szívesen látták őket. Emiatt kúriális zenének is mondják muzsikájukat.²¹ Mindezek ellenére, már a 16. században megkezdődik az a folyamat, amely szerint csak a cigányok végezhetik a legalantasabb feladatokat, így például a hóhérságot. Ekkor kezdődik társadalmi elszigetelődésük. Kevesen tudnak csak beolvadni a parasztságba, még kevesebben tudnak nemessé válni. Döntő többségük nem volt képes asszimilálódni a magyar társadalomba. Érdekes azt is megnézni, hogy nevezték őket ebben a korban. A cigányok magukat a *fáraó népének* nevezték. Ennek megfelelően Magyarországon a cigányokat *cigány*, *czigán*, *Fáraó népe*, *Fáraó ivadékai*, *Fáraoniták*, *Fáraó népek*, *Fáraó fiai*, *Fáraó nemzetsége* névvel illették.²² A *cigány* név a görög *antsigan* szóból került a latinba *ciganus* alakban, innen a németbe *Zigauner* és az olaszba *zingaro* formában, a magyar innen vette át a cigány elnevezést.

Az abszolutista cigánypolitika

Ahogy az előző fejezetben látható volt, a cigányok kiszorulása a társadalom peremére, helyzetük súlyosbodása már a 16. században elkezdődött. Ez a folyamat a 18. századra már egyre komolyabb formát öltött. Ezt a helyzetet is, mint akkoriban mindent, az abszolutiz-

mus szellemében próbálták meg orvosolni. A 18. század cigánypolitikájára a fordulat jellemző. Az ország déli és délkeleti részén románok, szerbek és cigányok bukkantak fel. A cigányok 1761-ben és 1763-ban a Bánátban területeket is kaptak, de nem maradtak meg, és tovább vándoroltak. A letelepedett dolgozó, adózó és többé-kevésbé asszimilálódott elemekkel szemben így megnőtt a vándor cigányok aránya. Ez a jelenség pedig súlyos társadalmi problémát jelentett. Az ilyen vándor cigányok beáramlása a 18. század első felében, III. Károly uralma idején kezdődött meg. Kezdetben kíméletlenül üldözték őket. Később viszont letelepítették őket Magyarországra, védve ezzel az örökös tartományokat és Ausztriát beáramlásuktól. 1749-ben Mária Terézia rendelettel utasította ki birodalmából a cigányokat. Ez nem vonatkozott a már letelepült zenész cigányokra. A muzsikusokat továbbra is nagy becsben tartották. Például *Bakos Ferenc*, *János és Lackó*, *Baromi László* valamint *Tinka László* 1751-ben kiváltságlevelet szereztek Galánthay Esterházy Ferenc gróftól. Ettől kezdve szabad udvari muzsikusként még adómentességet is kaptak.²³ 1758 és 1773 között megváltozott a királynő cigányokat illető eljárása. A letelepülésüket szorgalmazta, asszimilálni kívánta őket. Ő és különösen fia, II. József a humánus törvényhozással akarta rendezni ügyüket. A 18. században Magyarország volt az egyetlen olyan állam Európában, ahol teljes mértékben próbálták meg kezelni a cigányok helyzetét. Igaz, hogy csak részmegoldások születtek. A fent említett humánus törvényhozás alapelve a következő volt: természete szerint minden ember egyforma.²⁴

Ebből kiindulva, az abszolutista cigánypolitika első célkitűzése mindenféle előnyös vagy hátrányos megkülönböztetés eltörlése volt. Az egyenlőség Bécs számára az egyenlő teherviselést és az államszervezethez való egyforma engedelmességet is jelentette. A cigányoknak ez a vándor életmód feladásával volt egyenlő. Mária Terézia 1758–1773 között négy jelentősebb cigányrendeletet hozott. Ekkor már az asszimiláció híve volt, és ebben az elgondolásában a gyakorlati megfontolás játszott döntő szerepet, semmint a felebaráti szeretet. Magyarország ugyanis sok kárt szenvedett a török időkben, egyes részei el is néptelenedtek. Az 1758-as császári rendelet szerint a cigányoknak le kellett telepedniük Magyarországon. A lakhelyük szerinti földbirtok urának adót kellett fizetniük és robotszolgálatot teljesíteniük. Továbbá nem birtokolhattak lovakat, sátoros kocsit és külön engedélyt kellett kérniük, ha el akarták hagyni falujukat. Ezzel keményen beleavatkozott a cigányok addigi életvitelébe, hiszen lételemük volt a vándorlás és a lovakkal való kereskedés. A nem cigány falusiak tiltakoztak ez ellen. Mária Terézia ezt úgy próbálta megoldani, hogy egy 1761-ben kiadott rendeletében megszüntette a cigány elnevezést, helyette az *új magyar*²⁵ vagy az *új telepes*²⁶ kifejezést szorgalmazta. A 16. évnél idősebb fiúkat katonai szolgálatra kötelezte, a 12 és 16 év közöttieket pedig valamilyen mesterség elsajátítására szólította fel.

Ez a rendelet szintén nemtetszést váltott ki a cigányok és nem cigányok körében egyaránt. A tisztek nem örültek a cigány katonáknak, ahogyan a mesterek sem a cigány legényeknek. Az uralkodónő 1767-ben kiadta harmadik cigányokra vonatkozó rendeletét. Megvonta a vajdák hatalmát a cigányközösségek felett, és az országos igazságszolgáltatási rendszer felügyelete alá helyezte őket. Megtiltotta továbbá, hogy ruházatukkal, beszédükkel vagy foglalkozásukkal elkülönüljenek a többi társadalmi rétegtől. Végül, minden falut felhívott, hogy írják össze az ott lakó cigányokat. Az 1773-ban kiadott utolsó cigány rendeletével végképp le akart számolni azonosságtudatukkal. Megtiltotta az egymás közötti házasságot. Ha egy cigány nő feleségül ment egy gádzsóhoz, akkor bizonyítania kellett, hogy jártas a házimunkában és a katolikus tanításban.²⁷ Fordított esetben a cigány férfi volt köte-

les bemutatni, hogy el tudja a családját tartani. Az ötödik évüket betöltő cigánygyerekeket elvették szüleiktől, és nem cigány, katolikus környezetben nevelték fel őket.

Mária Terézia fia, II. József töretlenül folytatta anyja erőszakos asszimiláló politikáját. 1783-ban kiadott rendeletében határozza el, hogy tilos a cigány nyelv használata és a lókereskedés. El kell érni, hogy a cigányok mezőgazdasággal foglalkozzanak, templomba járjanak, s alávéssék magukat a helyi közigazgatásnak és bíraskodásnak. Ezeket sokszor úgy teljesítették, hogy elzavarták a cigányokat az adott településről, ezzel megszűnt annak felelőssége. Így viszont a cigányok újra kóborlókká váltak. Szintén ebben a rendeletben II. József havonta jelentést kért a falvaktól a cigányok magaviseletéről. Megtiltotta számukra a vándorlást, de a vásárok és búcsúk látogatását is. A kovácsmesterséget csak ott űzhették, ahol a hatóságok engedélyezték. Csökkentették a zenészek számát. Csak akkor telepedhettek meg, ha bizonyítani tudták, hogy valaki a szolgálatába fogadta őket. A négyévesnél idősebb gyerekeket minden második évben szétosztották a környező településeken. Ezek a rendeletek csak néhány burgenlandi és nyugat-magyarországi megyében valósultak meg. A többi területen a cigányok kibújtak a rendeletek alól. A jozefinista cigánypolitikának következtelenségei ellenére voltak előnyei is. Mindenekelőtt felismerte az állam felelősségét a cigányok iránt. Az összéírásokból tudjuk, hogy 40-50 ezer főt tettek ki a beilleszkedett cigányok. Ezek rendszeresen adóztak, dolgoztak, és nem cigány szokás szerint öltözködtek. Nem putriban, hanem házakban laktak. Esetenként saját földjük is volt. Leginkább azonban földnélküli kézművesek voltak. Egy faluban általában egy-két cigánycsalád élt. Mária Terézia és II. József rendeleteikkel továbbra is a jogfosztottság és a kiszolgáltatottság állapotában akarták tartani őket. Igaz, ezzel nemcsak a cigányok voltak így.

Az adatok szerint a cigányok nem csak a 15–17., hanem a 18. században is megbecsült tagjai voltak a magyar társadalomnak – feltéve, ha dolgoztak. Látványos megkülönböztetés nem volt, annak ellenére, hogy a rendeletekkel a vándorcigányokat sújtották. Hiszen az akkori Magyarországra jellemző volt a nyelvi-etnikai sokszínűség. Így nem indokolta semmi a hátrányos diszkriminációt.

Cigányok a 19. századi Magyarországon

A 19. században valamilyen fokú integráció mégis megvalósult. Ez olyan mértékű volt, hogy sok cigány elfeledte nyelvét, nevét és eredetét. Egyesek családnevüket is megváltoztatták, magyarosították. A század közepétől a Balkán irányából újabb cigányhullám érte el az országot. Ezek elmaradottabb kultúrával rendelkeztek, mint a már letelepültek. Életmódjuk az ősi volt, emiatt a letelepedést nem ismerték. A legnagyobb számban érkezők román területekről jöttek. 1855-ig rabszolgák voltak. Az ez évben történő felszabadításuk következtében tömegesen érkeztek az országba. Nyelvük a cigány volt, de sok román kölcsön szót vettek át, ezért *oláh* vagy *román cigányoknak* is nevezték őket. A 19. és 20. század fordulóján érkeztek azok a cigánycsoportok, akik már nem tudtak cigányul, nyelvük teljesen elrománosodott, csak kevés cigány szavuk volt. A román nyelv régi formáját beszélik a *paduránt*. Nevük cigányul: *Balajari*- teknős, *Linguari*-kanalas. Másik nevük: *Beášh*, magukat is így nevezik.²⁸ Ők a Bánátról jöttek. Az 1800-as évektől kezdve a Magyarországi cigánykérdés már nem kap akkora hangsúlyt, mint a korábbi századokban. Pedig ekkor változás állt be helyzetükben. *József főherceg* tanulmányozta a cigányok életét és történetét. Vándor cigá-

nyokat telepített le kisjenői és alcsúti birtokán. Házakat adott a cigányoknak, munkát szerzett nekik a földeken, Alcsúton még speciális iskolát is nyitott a gyerekeknek.²⁹ De ez még nem jelenti azt, hogy beilleszkedtek volna. A letelepült cigányok külön telepeket alkottak egy-egy falu határában. A munkacrejükre – kivételt ez alól csak a zenélés jelentett – nem tartottak igényt. Igaz ők is a foglalkozások közül csak az önálló, független mesterségeket részesítették előnyben. Mezőgazdasági munkákban továbbra sem vettek részt. A kézműves foglalkozások közül elsősorban a vályogvetést, teknővájást és a kovácsmesterséget űzték. A kereskedést is kedvelték. A férfiak lóval üzeteltek a nők pedig házaltak. Mint zenészek továbbra is kedveltek voltak. Iskolázási kötelességüknek továbbra sem feleltek meg. A tanköteles gyerekek 70%-a nem járt iskolába. Több mint 90%-uk írástudatlan volt. Szálásuk természetesen is arról tanúskodik, hogy beolvadásuk nem volt teljes. A 19. században is úgy éltek, mint a tizenhatodikban. Sárból, szalmából összetakolt kunyhókban, a putrikban vagy barlangokban laktak. Egészségtelen körülmények között éltek ezáltal sok fertőző betegséget is terjesztettek. A beilleszkedés nehézsége miatt ismét előkerült önálló nemzeti tudatuk. Sokan úgy próbáltak kiutat keresni, hogy az 1848–49-es szabadságharcban nemzetőrnek vagy honvéddnek álltak. Mégsem kaptak egyenjogúságot. Helyzetük – ha lehet – még rosszabbra fordult. Vándorolni kezdtek. 1867-ben egy belügyminiszteri rendelet értelmében ismét megtiltják a kóborlásukat. 1873-ban elrendelték a cigányok összeírását. Három kategóriát állítottak fel: állandóan letelepedett, huzamosabban letelepedett, kóbor cigányok. Ez alapján akkor Magyarországon 272 766 fő élt. Húsz év múlva 1893-ban megismételték az összeírást, ami csak csekély eltérést mutatott a korábbi összeíráshoz képest. Hogy feltűnően sok volt a kóbor cigányok száma, mint egy 8939 fő.³⁰ Ebből is látszódik, hogy teljes beolvadásuk és alkalmazkodásuk még mindig nem valósult meg.

A 20. század elején még tovább romlott helyzetük. Dr. Samossa János parlamenti képviselő törvényjavaslatot terjesztett be 1911-ben *A vándorcigányok törvényhozási megrendszabályozásáról*.³¹ 1914-ben íródott jogi tanulmánya *A vándorcigányok letelepítéséről*³² címmel. Szerinte az érvényben lévő büntetőjogi törvények és jogszabályok a civilizált emberekre vannak méretezve, és ezek enyhék az elmaradott cigányság megrendszabályozására. Súlyosabb eljárásokat javasolt velük szemben. 1916-ban olyan belügyminiszteri rendeletet szerkesztettek, amely elvette volna a vándorcigányok lovait, szekereit, így gátolva őket kóborlásukban. Ezek az intézkedések csak tovább fokozták a cigányságban a befelé fordulást, az elidegenedést a társadalomtól és ezzel összefüggésben a lemaradást. Továbbra sem tudták hatékonyan kezelni problémájukat. A cigányok nem adták fel ősi életmódjukat, amely elősegíthette volna beilleszkedésüket. Történetükben innentől új fejezet kezdődik, a leplezetlen diszkrimináció és az üldöztetés kora, amely majd a fasiszta időkben ér tetőfokára.

A náci fajelmélet és a cigányok

Adolf Hitler 1923-ban megírt művében a *Mein Kampf*-ban fejtette ki fajelméletét. Felvázolja, hogy melyek azok a csoportok, akiket meg kell semmisíteni. Különböző szempontok alapján különíti el ezeket a csoportokat. Ilyenek: a politikailag üldözöttek; a fajilag üldözöttek; a hivatásos gonosztevők; a társadalmon kívüliek (házalók, utcalányok, csavargók stb.)³³ A fajilag üldözöttek csoportját a zsidók és a cigányok alkották.

1933-tól Hitler hatalomra kerülésével náci vezetés kezébe került a hatalom Németor-

szágban. Ezzel megkezdődött a cigányok tervszerű kiirtása. *Auschwitz*ba és *Dachauba* szállították őket elsősorban. Hitler parancsára 1942. december 16-án *Birkenauban* (*Auschwitz II.*) a tábor egy részét cigánylágernek rendezték be. Az RHSA – Birodalmi Biztonsági Főhivatal – által szervezett első cigánytranszport 1943. február 26-án érkezett *Auschwitz*ba.³⁴ Különböző kategóriákat állítottak fel, különböző jelzésekkel. A Z jel a tiszta cigányvérút jelölte, a ZM+ a domináns cigányvérút kevert vérút, a ZM– a nem domináns cigányvérút jelölte, az NZ a nem cigányt. Két cigány dédszülő már elég volt, hogy valakit cigánynak minősítsenek.³⁵ Voltak közöttük olyanok is, akik a *Wehrmacht* katonái voltak, sőt egyesek még a Vaskeresztet is megkapták. A magyarországi cigányokat is összegyűjtötték és elvitték. Budapest, Székesfehérvár, Szombathely, Bük és Pocsaj voltak a gyűjtőpontok. 1944. október 6-án a Békés megyei *Dobozon* több cigány családot kiirtottak. Hasonló események történtek Székesfehérváron és Várpalotán is. Az összegyűjtött cigányokat Komáromba vitték, majd innen *Dachauba*, *Birkenauban* és *Ravensbrückbe*. A cigányokat családi táborba vitték. Ez azt jelentette, hogy akiket a megérkezés után nem gázostottak el, azokat családtagjaikkal (férj, feleség, gyermek) együtt hagyták, sőt még a szülést is megengedték. Az újszülötteket, gyerekeket és anyákat különböző „orvosi kísérleteknek” vetették alá.³⁶

1944 júliusa és 1945 márciusa között mintegy 25–30 ezer cigány deportáltak Magyarországról. Három- négyezer cigánynak mégis sikerült megmenekülnie. Ez az esemény a cigány holocaust névvel vonult be a világtörténelembe.

A cigányság eredete, életformája sokáig ismeretlen volt a környező lakosság számára. Amikor megismerték múltjukat, valamennyire közeledtek egymáshoz. Tartós kompromisszumot azonban nem sikerült kötniük. A cigányok saját erkölcsiket nemesnek tartották, vándorlásukat pedig szabadságnak. Ez a szabadságvágy él minden cigányban, s ezért a rendszeres, folyamatos munka végzése teher számukra.³⁷ A cigányság beilleszkedési problémái között kulturális és gondolkodásbeli különbségek húzódnak meg. Indiai őshazájukból magukkal hozták sajátos életstílusukat, ami az európai értékrendekhez képest szokatlanok.

BIBLIOGRÁFIA

- A cigányok Magyarországon*. Budapest, 1999, Magyar Tudományos Akadémia.
FRASER, ANGUS: *A cigányok*. (A továbbiakban Fraser.) Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
ROSTÁS-FARKAS GYÖRGY–KARSAI ERVIN: *A cigányok története*. Budapest, 1992, Cigány Tudományos és Művészeti Társaság.
SZEGŐ LÁSZLÓ (szerk.): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest, 1983, /Kozmosz könyvek/.
VEKERDI JÓZSEF: *A magyarországi cigány kutatások története*. Debrecen, 1982.

JEGYZETEK

- ¹ *Magyar Hírlap*. 1984. augusztus 16.
² A cigányok Magyarországon.
³ *Napjaink*. 13. évf. 10. sz. 1974. október alapján.
⁴ Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 24.
⁵ *Magyar Hírlap* 1984. augusztus 16.
⁶ Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 34.

- ⁷ Vekardi: i. m. 22.
⁸ PONGRÁCZ ZOLTÁN: A cigányság Magyarországon. *Alföld*, 1960. 4. sz. 130. (A továbbiakban: Pongrácz.)
⁹ Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 25.
¹⁰ Uo. 25.
¹¹ Örményország.
¹² Fraser: i. m. 65.
¹³ 1260. július 12-én Morvamezőn (Kroissenbrunn) IV. Béla és II. Ottokár Ausztriáért és Stájerországért vívott harcából az utóbbi került ki győztesen.
¹⁴ Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 39.
¹⁵ Korabeli források a Szentföldet Kis-Egyiptomnak is nevezik.
¹⁶ Fraser: i. m. 79.
¹⁷ Cigányok... 40.
¹⁸ Uo. 43–44.
¹⁹ Fraser: i. m. 110.
²⁰ Uo. 110.
²¹ Pongrácz: i. m. 131.
²² Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 37.
²³ Fraser: i. m. 149.
²⁴ Cigányok... 47.
²⁵ Fraser 150.
²⁶ Uo. 150.
²⁷ Nem cigányokhoz.
²⁸ Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 41.
²⁹ Fraser 195.
³⁰ 1873-as adat Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 75. oldal alapján.
³¹ Uo. 76.
³² Uo. 76.
³³ Cigányok... 53–54.
³⁴ Uo. 54.
³⁵ Fraser: i. m. 234–235.
³⁶ Cigányok... 54.
³⁷ Rostás-Farkas – Karsai: i. m. 79.

Árnyék, kő, fény (1.)

Mezey Pál itt élt e földön. Abban a már elmúlt huszadik században. Villamosmérnökként dolgozott a legnagyobb gyárban Budapesten, de amikor csak tehetette: utazott. Neki nem volt *hivatalos* és *magán* utazás. Csak menni! Lódenkabátjában, néhány szendviccsel és dobozgépével a zsebében bejárta és lefényképezte Közép-Európában azt, amit még érdemes.

Jelen lapszámunkat Kőszegről, az 1920-as években készített fotóival illusztráltuk.

